

Luc Baray, Sylvie Deffressigne, Chantal Leroyer, Isabelle Villemeur, NÉCROPOLES PROTO-HISTORIQUES DU SÉNONAIS: SERBONNES/LA CREOLE, MICHERY/LA LONGUE RAIE, SOUCY/MOCQUES BOUTEILLES (YONNE), *Archéologie préventive – Autoroutes A5/A160*, [w:] *Documents d'archéologie française*, nr 44, Paris 1994, 230 ss., 175 ryc.

W latach 1988–1992 w związku z planowaną budową autostrady Melun–Troyes (na południowy wschód od Paryża) przeprowadzono szeroko zakrojone wykopaliskowe badania ratownicze. Objęły one wzdłuż tej autostrady odcinek 153 km (1850 ha), w ramach którego przebadano 43 stanowiska. Po zakończeniu tych badań w serii *Documents d'archéologie française* utworzono podserię *Archéologie préventive* w celu publikowania wyników wspomnianych prac ratowniczych. Omawiana monografia stanowi pierwszy tom tej podserii i zawiera pełną analityczną publikację wyników badań 3 cmentarzysk oraz omówienie związanej z nimi problematyki na szerszym tle porównawczym. Jest to praca zbiorowa, w której materiał kostny opracował antropolog, a próbki gleby i warstwy kulturowej – palinolog.

Na wstępie autorzy omawiają organizację i koordynację badań pod względem administracyjnym i naukowym. Ta współpraca przedstawicieli administracji, budowniczych autostrady i archeologów może być punktem odniesienia do podobnych badań ratowniczych jakie planowane są także w naszym kraju, również w związku z budową autostrad.

Wspomniane 3 cmentarzyska stanowiące przedmiot monografii położone są w niedalekiej od siebie odległości, na stokach doliny rzeki Yonne, w Burgundii (ok. 80 km na południowy wschód od Paryża). Pochodzące z nich materiały obejmują łącznie (z przerwami) przedział czasu od końcowego okresu epoki brązu do okresu La Tène C1 (XIII–III w. p.n.e.). Katalogi materiałów z tych cmentarzysk (z pełną dokumentacją rysunkową) oparte są na podobnym, na ogół ujednoliconym schemacie. Dotyczy to zwłaszcza opisów obiektów i grobów (jama, wypełnisko, kości zmarłego, inwentarz – ozdoby, części ubioru, uzbrojenie, ceramika). Obiekty niegrobowe (ogrodzenia rowkowe w formie prostokątów i kręgów) i groby na tym samym cmentarzysku zostały jednak w katalogu rozdzielone; nawet wówczas, gdy w obrębie ogrodzeń występują pochówki, to jedne i drugie mieszczą się w odrębnych katalogach. Co więcej, często rozdzielona jest również w ten sposób analiza typów obiektów niegrobowych i grobów. Tego rodzaju rozbieżność zespołów i ich analizy utrudnia korzystanie z opracowania danego cmentarzyska. Wydaje się, że monografia miałaby bardziej kompleksowy charakter, gdyby katalog każdego cmentarzyska obejmował w jednym ciągu zestawienie wszystkich obiektów i grobów, a ich klasyfikacja i analiza mieściłaby się w odrębnym podrozdziale. Takie ujęcie stosowane jest powszechnie w polskiej literaturze archeologicznej, chociaż ze szkodą dla pełnej analizy obiektu zdarzają się w niej przypadki odrębnego publikowania grobów należących na danym cmentarzysku do różnych kultur. Również analiza materiałów nie została na omawianych nekropolach potraktowana jednolicie; w dwóch bowiem przypadkach włączona jest w całości do podrozdziału poświęconego obrządkowi pogrzebowemu (cmentarzyska w Michery i Soucy), a w jednym – analiza samego inwentarza została wydzieleną w osobnym podrozdziale. Wyniki ekspertyzy antropologicznej zostały słusznie podane przy opisie każdego grobu, a łączne ich omówienie dla całego cmentarzyska – w podrozdziałach, które dotyczą obrządku pogrzebowego. W tych ostatnich zostały oddzielnie potraktowane dane antropologiczne i archeologiczne, ale w ramach pierwszych z nich (opracowanych przez antropologa) mieszczą się nie tylko takie dane jak płeć i wiek oraz patologia, lecz także typ inhumacji (np. rozczłonkowanie ciała) i pozycja ciał zmarłych.

Wyniki badań lepiej poznanych cmentarzysk (w Serbonnes i Soucy) zostały opracowane porównawczo na szerszym tle, a dwa ostatnie rozdziały monografii poświęcone są rezultatom analiz palinologicznych oraz syntetycznemu ujęciu problematyki wszystkich nekropoli w kontekście znanych źródeł archeologicznych z terenu Burgundii i na szerszym tle terytorialnym.

Pierwsze z opublikowanych cmentarzysk w Serbonnes /La Créole mogło zajmować ok. 2 ha i badane było w latach 1959, 1960 i 1989, ale w omawianej monografii opracowane zostały jedynie materiały z ostatniego sezonu wykopaliskowego. Wyniki badań wcześniejszych nie zostały dotąd opublikowane i nie uwzględniono ich (z niewiadomych powodów) w omawianej publikacji (zamieszczono w niej jedynie plan przebadanych wówczas obiektów). Poza tym, jak podkreśla autor opracowania, część uzyskanych w trakcie dawnych badań wyrobów brązowych pozostaje w zbiorach prywatnych i jak można przypuszczać, z tego względu nie zostały opublikowane. Może to świadczyć o niuregulowanych prawnie we Francji stosunkach w dziedzinie ochrony zabytków i dysponowania nimi. Opublikowano więc jedynie 21 grobów, usytuowanych częściowo wewnątrz prostokątnych ogrodzeń oraz nie datowane bliżej rowy. Na szczególną uwagę zasługują (stwierdzone także na pozostałych omawianych cmentarzyskach) ogrodzenia, nazywane w literaturze polskiej obiektami rowkowymi. Znane są one w Europie na wielu cmentarzyskach, zwłaszcza kultury lateńskiej, a na naszych ziemiach sięgają jeszcze okresu rzymskiego. W Serbonnes jeden z takich obiektów zawierał 18 grobów szkieletowych osobników dorosłych i starszych dzieci, zapewne członków tej samej wspólnoty społecznej; drugi, przedzielony na 2 części, pozbawiony był pochówków. Poza tymi obiektami wystąpiły 3 groby młodszych dzieci, prawdopodobnie niepełnoprawnych członków grupy. Autor wyróżnił 5 faz użytkowania zawierającego groby obiektu rowkowego. Najliczniej reprezentowana jest faza IV (LT B2, IV/III w. p.n.e.), z której pochodzi 6 pochówków, w tym jeden wojownika, a cały obiekt mógł być użytkowany przez niecałe 200 lat (w IV i III w. p.n.e.). Omawiane cmentarzysko odzwierciedla w pewnym stopniu przez pryzmat obrządku pogrzebowego zmiany społeczne i gospodarcze, jakie zaszły w 1 połowie III w. p.n.e. w Basenie Paryskim. Pojawiają się wówczas sanktuaria typu Pickard, pierwsze emisje monet celtyckich i groby ciałopalne, a inwentarz pochówków zmienia się zarówno pod względem funkcjonalnym jak i stylistycznym.

Stosunkowo nieliczne materiały z następnego cmentarzyska (Michery/La Longue Raie) obejmują głównie schyłek fazy LT B2 i początek LT C1 (325–280 r. p.n.e.). Zbadaną część tej nekropoli można pod względem przestrzennym podzielić na 2 części: 1. obiekt rowkowy, kolisty, bez pochówków, z kilkoma jamami wewnątrz i na zewnątrz, 2. zespół 4 obiektów rowkowych, kwadratowych – 2 bez pochówków, 1 z trzema grobami szkieletowymi i 1 z resztkami ciałopalenia wewnątrz; poza nimi występowały dalsze 4 groby szkieletowe osobników dorosłych (w tym 1 – kobiety). W jednym z grobów, nad szkieletem odkryto resztki ciałopalenia wraz z fragmentem żelaznej pochwy miecza zdobionej stylizowanym ornamentem zoomorficznym. Pochwa ta oraz groby ciałopalne sięgają na omawianym cmentarzysku schyłku fazy LT C1.

Trzecie publikowane cmentarzysko (w Soucy/Mocques Bouteilles) było użytkowane głównie w dwóch fazach, słabo tylko ze sobą powiązanych. Pierwsza odpowiada końcowemu okresowi epoki brązu (IIIb; 2 połowa IX–1 połowa VIII w. p.n.e.), druga natomiast – okresowi lateńskiemu. Na tym samym stanowisku odkryto również grób z okresu gallo-rzymskiego oraz publikowane już wcześniej cmentarzysko z okresu merowińskiego, liczące przeszło 90 grobów.

Epoka brązu reprezentowana jest przez 20 obiektów rowkowych kolistych (kręgów), 5 grobów szkieletowych i 2 groby ciałopalne (z przelomu epok brązu i żelaza). Również w tym przypadku katalogi i analiza obiektów rowkowych oraz obydwu rodzajów grobów (występujących częściowo w obrębie tych obiektów) zostały rozdzielone. Analiza kręgów na szerszym tle porównawczym obejmuje typologię (z rysunkowym schematem typów i odmian) i chronologię. W rezultacie prowadzonych badań opracowano typologiczno-chronologiczną periodyzację podobnych obiektów sepulkralnych w epoce brązu na terenie Francji z podziałem na 4 fazy i nawiązaniem do terminologii niemieckiej (*Langgräben*, *Schlüssellochgräben*). Omówienie grobów szkieletowych zawiera poza katalogiem analizę obrządku pogrzebowego (z wykorzystaniem danych antropologicznych) oraz inwentarza grobowego (ozdoby pierścieniowate, paciorki, części

ubioru i ceramika). Omawiając materiały z pierwszej fazy cmentarzyska na tle obrządku pogrzebowego na sąsiednich terenach (w Burgundii) autor podkreśla pojawienie się u schyłku epoki brązu inhumacji, która upowszechnia się w starszym okresie halsztackim obok trwającego nadal ciałopalenia; omówione zostały także charakterystyczne cechy przejścia od epoki brązu do epoki żelaza na terenie Burgundii.

Cmentarzysko z okresu lateńskiego na tym samym stanowisku omówione zostało w podobny sposób jak obiekt z epoki brązu. Opracowanie składa się więc z katalogów i analizy odrębnie potraktowanych zespołów: kwadratowych obiektów rowkowych, grobów szkieletowych, grobów ciałopalnych oraz 3 jam, których stosunek do cmentarzyska nie jest jasny. Tylko niektóre groby (szkieletowe i ciałopalne) występowały w obrębie obiektów rowkowych, większość zlokalizowana była poza nimi. Autor nie zastanawia się jednak, czy jedne i drugie pochówki różniły się między sobą, co mogłoby mieć znaczenie dla ich społecznej interpretacji. Wśród grobów ciałopalnych rzadko tylko występują pochówki popielnicowe, znaczną część stanowią pochówki jamowe. Każda z wspomnianych wyżej jam ma inny charakter. Pierwsza, o kształcie i proporcjach odpowiadających jamom zasobowym w osadach, zawierała szkielet ludzki, kość jelenia i kilka fragmentów ceramiki podobnej do odkrytej w obiektach rowkowych. Druga jama, w której odkryto jedynie kości czteromiesięcznego prosięcia, mogła stanowić pozostałość studni, a trzecia – wiązać się z eksploatacją wapienia i gliny. W podsumowaniu autor omawia 4 fazy użytkowania cmentarzyska w okresie od 2 połowy V w. do 3 ćwierci II w. p.n.e., przy czym najwięcej grobów (16) pochodzi z 2 ćwierci i 2 połowy III w. Fazy te różniły się pod względem ilości i jakości cech obrządku pogrzebowego.

Wszystkie materiały uzyskane w badaniach obydwu cmentarzysk w Soucy autor dzieli na 7 faz, wiążąc je z planografią całego stanowiska. Obejmują one czasy od schyłku epoki brązu do fazy LT C2 włącznie, z przerwą w fazie LT B1. Następnie zlokalizowano na tym stanowisku 1 grób gallo-rzymski oraz cmentarzysko szkieletowe z wczesnego średniowiecza.

Kolejny rozdział omawianej publikacji poświęcony jest wynikom badań palinologicznych próbek calca i warstwy kulturowej – obiektów rowkowych i grobów. Uzyskane wyniki analiz zestawiono dla każdego cmentarzyska oddzielnie, natomiast w osobnych podrozdziałach zamieszczono łączną interpretację tych wyników. Wyraźna obecność w próbkach pyłków buka i grabu świadczy, że w czasie użytkowania omawianych cmentarzysk panował klimat subatlantycki. W ich sąsiedztwie autor rekonstruuje krajobraz otwarty, stepowy i stosunkowo wilgotny, z występującymi wśród roślinności pozostałościami działalności człowieka. Poświadczono są także 3 dalsze formacje roślinne: 1. nad brzegami wód z przewagą olchy, 2. formacja leśna z przewagą leszczyny oraz z brzozą i jesionem, które również wiążą się z terenami otwartymi, 3. światłolubna formacja krzewów z przewagą jałowca i głogu. W krajobrazie tym mogły także występować kępy leśne z dębem, lipą, wiązem, bukiem i grabem. Badania palinologiczne doprowadziły również do poznania niektórych elementów obrządku pogrzebowego. W Serbonnes bardzo znaczna reprezentacja pyłków zbóż w jamach grobowych, w porównaniu z obiektami rowkowymi, w których występują zaledwie ich śladowe ilości, przemawia za wkładaniem do grobów słomy, ziaren lub plew. Na cmentarzysku tym wkładane zapewne do grobów zboże umieszczano głównie pod głowami zmarłych, ale w niektórych przypadkach wysycałano prawdopodobnie słomą całą, obudowaną deskami, jamę grobową.

Ostatni, podsumowujący monografię rozdział pt. *Cmentarzyska w ich kontekście regionalnym* stanowi szkic zmian społecznych na obszarze Burgundii w okresie od XIII do III w. p.n.e. na szerokim tle stosunków panujących w Europie zachodniej. Podrozdział I zawiera opracowanie chronologii oraz typologii stanowisk archeologicznych i form osadnictwa, podrozdział II natomiast – ilustrowane mapami omówienie rozmieszczenia przestrzennego cmentarzysk i związanej z nim hierarchii jednostek integracji społeczno-terytorialnej. Wspomniany przedział czasu autor dzieli na 5 faz, które odpowiadają periodyzacji kulturowej (w sensie archeologicznym) i społecznej. W ramach końcowej epoki brązu mieszczą się 3 fazy: I–IIa (lata 1200–1050 p.n.e.), IIb–IIIa (1050–850 p.n.e.) oraz IIIb – Hallstatt starszy (850–650 p.n.e.), a w epoce żelaza – 2 fazy: Hallstatt D-La Tène B1 (650–325 p.n.e.) i La Tène B2–C1 (325–190 p.n.e.). Autor

omawia dalej zróżnicowanie cmentarzysk pod względem okupacji terenu, czyli nasycenia nimi powierzchni w stosunku do długości czasu użytkowania tych nekropoli. W okresie lateńskim liczba grobów na cmentarzyskach waha się od 3 lub 4 do 40, co odpowiadałoby zróżnicowaniu wspólnot od gospodarstwa jednodworczego do dużego osiedla. Liczba nekropoli natomiast mogła być uwarunkowana typem organizacji społecznej oraz długością czasu trwania tych obiektów. Zestawienie typów cmentarzysk zróżnicowanych pod względem chronologii zakładania i opuszczania oraz kontynuacji i dyskontynuacji użytkowania, oraz liczbowe zestawienie nekropoli należących do tych typów (ryc. 166 i tab. XI) stanowią podstawę wniosków o charakterze i zróżnicowaniu oraz zmianach osadnictwa w ramach wspomnianej wyżej periodyzacji. Tego rodzaju zestawienia, jeśli obejmują obiekty dobrze przebadane, mogą być wzorem dla wszelkich badań charakteru i zmian osadnictwa na podstawie źródeł archeologicznych.

W ramach poszczególnych faz epoki brązu autor omawia zmiany w rozmieszczeniu przestrzennym cmentarzysk i osad, ich skupienia i rozrzedzenia oraz wiąże je ze zmianami liczebności zmarłych i elementów kultury archeologicznej, a szczególnie obrządku pogrzebowego i wyposażenia grobów. Genezy tych wszystkich zmian należy według autora szukać w systemie wymiany między dwoma kompleksami ekonomicznymi – atlantyckim i północno-alpejskim.

W pierwszej fazie epoki żelaza (Ha D – LT B1) zaznacza się na terenie Burgundii znaczne powiększenie liczby stanowisk, które wiąże się ze wzrostem demograficznym, stwierdzonym w tym czasie także na wielu innych obszarach. Dla wspomnianego regionu charakterystyczne są cmentarzyska z obiektami rowkowymi i kurhanami, które stanowią wyznaczniki przestrzenne pochówków czołowych przedstawicieli dużych rodzin. W Burgundii południowej występują cmentarzyska kurhanowe rozmieszczone w odrębnych grupach po 3–4 obiekty. Należą one do wyższej warstwy społecznej. Każdy kurhan wznoszony był dla jednego osobnika, niekiedy bogato wyposażonego (groby „książęce”). W tym samym rejonie występują również cmentarzyska z grobami pozbawionymi ogrodzeń i kurhanów, rozmieszczone bezplanowo. W różnych strefach omawianego obszaru cmentarzyska oddalone były od siebie średnio o 5, 6 lub 7 km. W jednym przypadku nekropoli mogło odpowiadać terytorium o powierzchni 38 km². W okolicy Gurgy/La Picardie (Yonne) w okresie halsztackim D chowano być może „książąt”, którym odpowiadają bardzo bogato wyposażone groby kurhanowe. Podobne groby „arystokracji” z wozami i licznymi importami odkryto również na północ od Gurgy, w strategicznej strefie kontroli szlaku handlowego między dolinami rzek Vanne i Sekwany. W rejonie Troyes szlak ten krzyżował się z innym, biegnącym z południa (z centrum „książęcego” w Vix) na północ. Szlaki te miały według autora podstawowe znaczenie dla kształtowania się osadnictwa i stosunków społeczno-gospodarczych w Burgundii. Zaobserwowane zróżnicowanie osiedli pozwala autorowi także na rekonstrukcję 3 poziomów integracji społecznej, które odpowiadają społeczno-terytorialnym jednostkom osadniczym.

W ostatniej fazie periodyzacji (LT B2–C1) występują na omawianym obszarze małe kilkusobowe wspólnoty rodzinne chowające swych zmarłych w kwadratowych ogrodzeniach (obiekty rowkowych). W ich rozplanowaniu odbijają się różnice majątkowe między rodzinami, które zmniejszają się wyraźnie w fazie LT C1. Cmentarzyska położone są w odległości przeciętnie 1–2 km od siebie i odpowiadająca każdemu z nich grupa ludzka eksploatowała teren o powierzchni ok. 3 km². W rezultacie gęstość zaludnienia dochodziła maksymalnie do 10 osób na km². W fazie tej występują również cmentarzyska otwarte o nieuporządkowanym rozplanowaniu, z których każde odpowiadało zapewne jednej wielkiej, wielopokoleniowej rodzinie lub wielu małym rodzinom. Jednostki społeczne najwyższego rzędu dzielą się i stopniowo zanikają; następowała pewna niwelacja grup społecznych. Było to wynikiem istniejących między rodzinami więzi społecznych, chociaż z drugiej strony pojawiało się między nimi silne, lecz doraźne współzawodnictwo, które nie doprowadziło jednak do powstawania większych jednostek społecznych.

W zakończeniu autor podkreśla z jednej strony niedomogi źródeł archeologicznych, z drugiej wartości wyników badań ratowniczych, którym poświęcona jest omawiana monografia. Zwraca też słusznie uwagę na dwa rodzaje relacji, jakie powinien badać archeolog zmierzając do rekonstrukcji pradziejowych stosunków społecznych. Pierwszy to relacje między terytorium

i jego charakterem a różnego rodzaju zespołami i obiektami archeologicznymi; badanie tych relacji może prowadzić m.in. do rekonstrukcji jednostek organizacji społeczno-terytorialnej. Drugi rodzaj natomiast, to relacje między tymi jednostkami a wynikami analiz typologiczno-chronologicznych źródeł archeologicznych.

Lektura recenzowanej monografii nasuwa czytelnikowi dwojakiego rodzaju refleksje. Po pierwsze dotyczą one cmentarzysk, na których występują ogrodzenia – koliste, prostokątne i kwadratowe obiekty rowkowe. Można jak się wydaje wyznaczyć dwa (ewentualnie powiązane ze sobą) kierunki interpretacji społecznej tych obiektów. Przede wszystkim mogą one odzwierciedlać wyodrębnianie się w rodzie mniejszych, względnie autonomicznych jednostek, zwłaszcza rodzin. Tego rodzaju procesy zachodziły również na naszych ziemiach, chociaż dopiero w okresie halsztackim, i mogły doprowadzić do powstania grobów skrzynkowych kultury pomorskiej i wyodrębniających się grup grobów na cmentarzyskach „kloszowych”¹. Z drugiej strony, jak słusznie podkreśla jeden z autorów recenzowanej monografii, wspomniane, pozbawione grobów ogrodzenia na cmentarzyskach pełniły funkcję kultową, ale nie związaną bezpośrednio z chowaniem zmarłych. Również tutaj nasuwają się pewne analogie z terenu Polski, tym razem dotyczące kręgów kamiennych kultury wielbarskiej, które najczęściej nie zawierały pochówków, pełniąc rolę przede wszystkim miejsc zgromadzeń członków wspólnoty, połączonych z obrzędami kultowymi². Niemniej w przypadku obiektów rowkowych obrzędy te mogły wiązać się z kultem zmarłych także nie należących do wspólnoty. Tak jak w ogóle wszelkie obrzędy religijne, zwłaszcza związane z kultem zmarłych, pełniły one ważną funkcję integrująco-różnicującą społecznie³.

Dalsze refleksje dotyczą samej tylko kultowo-religijnej interpretacji niektórych omawianych tu źródeł. Chodzi mianowicie o składanie zmarłych (na cmentarzyskach w Serbonnes i Michery) na słomie, plewach lub ziarnach zbóż. Mamy tutaj do czynienia z agrarno-eschatologicznym kompleksem wierzeń religijnych, znanym u wielu ludów rolniczych. Ziarna zbóż składane do grobów, niekiedy razem ze słomą (ostatni ścięty snopek), przekazywały zmarłemu na zasadzie działania magicznego życiodajne moce odrodzenia, ale również z drugiej strony zmarli przyczyniali się dzięki temu do kiełkowania nasion i wzrostu plonów⁴. Z tym samym kompleksem religijnym wiąże się na lateńskim cmentarzysku w Soucy pochowanie jednego ze zmarłych w jamie zasobowej za wierającej również kość jelenia – zwierzęcia, które w okresie lateńskim i rzymskim odgrywało dużą rolę w obrzędach i ikonografii religijnej, zapewne jako jeden z symboli płodności.

Andrzej Niewęglowski